

A magyar nyomdászat-történelem egyik fehér foltja: a könyvnyomtatás

ELSŐ RÉSZ

Timkó György

Miért van a könyvnyomdászatnak, és miért nincs a könyvnyomdászatnak magyar nyelvű szakirodalma?

Van a magyar nyomdászat-történelemnek néhány olyan fejezete, melyről nem sokat tudunk. Ilyen a hazai könyvnyomtatás¹ története. Hiába tudjuk, hogy Gutenberg után Senefelder volt az, aki alapjaiban megújította a nyomdászatot azzal, hogy teljesen új nyomtatási eljárást talált fel, a könyvnyomtatást, és akinek találmánya ma már egyeduralkodó a nyomdászatban – az ofszetnyomtatás révén, miközben Gutenberg találmányát az ofszet- és a számítógépes technológia elhalásra ítélte.

A könyvnyomtatás magyarországi történetéről alig van magyar nyelvű forrásanyag, írásos nyomok csak elvétve, az is elnagyolt. A könyvnyomtatással kapcsolatban ez azért különös, mert hazánkban elsőként kezdték alkalmazni a könyvnyomtatást, és szinte az utolsók között szűnt meg valamikor a második világháború után.

A nyomdászat fogalmán a 19. században kizárólag a könyvnyomtatást értették. (Előtte megtermészetesen azt, mert akkor még ez volt az egyetlen számottevő sokszorosító eljárás.) Vagyis a nyomdászat fogalma a magasnyomtatásra korlátozódott. Amikor a könyvnyomtatás már bizonyította életképességét, amikor olyan nyomdák létesültek, amelyek kizárólag könyvnyomtatást végeztek, amikor már kiváló minőségű (sokszor művészi igényű) színes nyomtatásra voltak képesek, a könyvnyomdászok még ekkor sem ismerték el nyomdászatnak, hanem csupán a nyomdászat rokonszakmájának.

Azonban úgy tűnik, hogy ez kölcsönös volt. A litográfusok sem tartották magukat nyomdászoknak. Ők litográfusok voltak. Ők maguk sem keresték a kapcsolatot a könyvnyomdászokkal. Kiépítették saját szervezetüket, az 1870-es évek elején megalakították a Senefelder-egyletet, melynek a századforduló első évtizedében már négy-öt száz tagja volt, és amely teljesen elkülönült a nyomdászszakszervezettől vagy akár a könyvnyomdászok szakkörétől. Éppen úgy volt alapszabályuk, tagdíjuk, segélyezési rendszerük [utazás (valcolás), betegség, munkanélküliség], orvosi és gyógyszerellátásuk, zenekaruk, dalkörük, futballcsapatuk, könyvtáruk stb., mint a könyvnyomdászoknak.

A könyvnyomdászok és a könyvnyomdászok kapcsolatát nagyon jól jellemzi az 1912 szeptemberében a *Lithographiában* megjelent üdvözlő írásuk, mellyel a könyvnyomdászok és betűöntők szervezete megalakításának 50. évfordulóját köszöntötték: „Írnunk kell erről a szervezetről [...], azért is, mert mi, grafikai munkások, szakmai rokonságban vagyunk a nyomdászokkal, és szervezeteink fejlődése és keletkezése úgyszólván egyforma (igaz, bevallhatjuk, sokat tanultunk tőlük), és hasonlít a kis testvérhez, akit csak kicsinysége különböztet meg a nagytól.” Tehát nem volt harag, sértődés vagy gőg, ők is természetesen vették „másságukat”.

A Senefelder-egylet 1904-ben megindította a *Lithographia* című lapját, mint „a magyarországi graphikai² szakmunkások közlönyét”. A négyoldalas lap kéthetenként jelent meg. Harcos, tó-

1 Általában azért nem a litográfia szakkifejezést használom, mert az a szó jelentésmódosuláson ment át, s ma már egyértelműen könyvnyomtatást értünk alatta, holott az 1800-as években a litográfia a kőre való rajzolást, metszést jelentette csupán. Utána jött az átnyomó, majd a könyvnyomó. A litográfus tehát a kőre a rajzot vitte fel. Vagyis hármasképp munkamegosztás volt, hogy a többitől ne is szóljunk, mert például a szint nyomókat külön foglalkozási ágba sorolták. Mindez mára teljesen egybeesett.

2 Miért „grafikai szakmunkások közlönye”? A grafikai sokszorosítás olyan összefoglaló név, melyben megtalálható mindama szellemi és művészi termékek sokszorosító eljárása, mely nem közvetlenül az eredetiről történik, hanem közvetve. Érdekeik védelmére 1892-ben a korábban már működő grafikai munkások betegsegélyező és temetkezési egyesületéből – valamint a könyvnyomdászoknak már 1867-ben létrehozott jótékonyági egyesületéből – megalapították a Grafikai Munkások, Munkásnők és Rokonszaktársaság Országos Szakegyesületét. Azonban már korábban, a hetvenes évek elején, a könyvnyomdászok – érdekeik védelmére, jótékonyági és kulturális tevékenységük kibontakoztatására – létrehozták a Senefelder-egyletet. Ez az egylet a Grafikai Szakegylet keretén belül – azzal összhangban, de önállóan – működött.

Litografia

A szakszervezet tagjal
díjitalanul kapják

Szerkesztőségi zárlat
a lap megjelenése előtti
hétlőn

A MAGYARORSZÁGI GRAFIKAI
MUNKÁSOK SZAKKÖZLÖNYE

Megjelenik minden
hó végén

Szerkesztőség és kiadói hivatal
Budapest VII. kerület,
Damjanich uccá 52

A *Litografia* fejléce 1934-ből, rajta három litográfko és festékező labda

késellenes, munkást védő, szociáldemokrata szemléletű lap volt. Csak az egyesület ügyeivel foglalkozott – melybe belefért az általános társadalmi publicisztika is (erős kritikai élel) –, de érdekes módon, szakkérdésekkel alig. Például az 1913 végéig a nyomókövet helyettesítő – és Nyugaton már elterjedt – cink- vagy később az alumíniumlemezzel éppen úgy nem emlékeztek meg, mint ahogyan a közvetett, gumikendő-borítású hengeres nyomtatásról sem. Tehát az ofszetnyomtatás ugyanúgy kívül maradt érdeklődési körükön, mint a könyvnyomdászat bármilyen újdonsága.

A *Lithographia* című újság a harmincas években *Litografia* névre változtatta nevét, de megszűnéséig kitartott a szociáldemokrácia, a Magyar Szociáldemokrata Párt mellett. (Jellemző adalék: az 1940. június 20-ai számban a cenzúra által töröltek miatt üres helyek láthatók benne.) Ahogyan a *Typographiába*, a *Litografiába* sem szűrődött be a háború, megmarad egyesületi érdekvédő lapnak. 1945 után a Szovjetunió iránti „kötelező” írások is mérsékelt hangneműek voltak. Megszűnése akkor történt, amikor a Magyar Kommunista Párt magába olvasztotta a Magyar Szociáldemokrata Pártot 1948 márciusában. Március elején volt a Szociáldemokrata Párt kongresszusa, mely kimondta egyesülési szándékát, és 1948. március 20-án jelent meg utoljára a *Litografia*.

Annak, hogy mind a könyvnyomdászok, mind a litográfusok figyelmét elkerülte a litográfia napi kérdése, gondja és története, s nem alakult ki a könyvnyomdászati magyar nyelvű szakirodalma, elsősorban az volt az oka, hogy a könyvnyomdászat a németek honosították meg hazánkban. Könyvnyomdászat szinte kizárólag németek létesítettek. Nekik nem volt szükségük magyar nyelvű szakcikkekre, leírásokra, ott volt nekik a német, még pontosabban az osztrák szakirodalom. A bécsi nyomdász-

újságok és szakfolyóiratok bőségesen rendelkezésükre álltak, s ezért a korszerű eljárásokat az onnan merített ismeretek alapján alkalmazhatták. Egyébként ez a német hatás/jelenlét olyannyira szoros volt, hogy a *Lithographia* lapnak 1911-ig Senefelder címen német nyelvű melléklete volt, mely sokszor azonos terjedelmű volt a magyarral. Később a német terjedelem csökkent, majd 1913-ban már a lap utolsó két oldala lett csupán német nyelvű, de gyakran egy oldalon belül is keverték a magyar és német nyelvű tudósításokat. Az első világháború utáni időben már teljesen magyar nyelvű lett a *Litografia*. Ekkor már – nem sűrűn – szakcikket is közöltek, melyeket főleg németből fordítottak.

A fentiekből következik, hogy a könyvnyomdász szakírók egy-egy nyomdáról szóló cikk vagy ismertetés során nem tértek ki a könyvnyomdászatra, az önálló könyvnyomdászokról meg alig vettek tudomást. A könyvnyomdászoknak meg nem volt kényeszerítők okuk magyar nyelvű litográfiai, könyvnyomdászati szakirodalom létrehozására.

1941-ben (!) a *Litografia* lapban a következőket olvashatjuk: „...Magyar nyelvű szakkönyve a litográfiai szakmának nincsen. Mindeddig nem is mutatkoztak ennek hiányai, amíg szakmánknál működő kollégáink túlnyomó többsége a német nyelvet bírta, mert a bő és alapos tartalommal rendelkező német nyelvű szakkönyvek az érdeklődőket minden irányban ki is elégítették.

Az utóbbi évtizedek azonban a német nyelvű tudást a közéletben egyre fölöslegesebbé tették, úgyhogy az újabb generációk grafikustársadalmában már csak elvétve találunk németül beszélő szakértőket. Ugyanebben az ütemben, amelyben a magyarosodás haladt, ugyanilyen mértékben mutatkoznak a kellő szakkönyvek hiánya is. [...] Hogy a magyar grafikai ipar nyomon követi a külföldön elért eredményeket és sikereket, ez kizárólag

annak tudható be, hogy mindig akad itt egy maroknyi úttörő, aki éber figyelemmel kíséri szakmánk fejlődését még az ország határain túl is. [...]

Felbecsülhetetlen szolgálatot tenne ezen a téren egy magyar nyelvű szakfolyóirat, mely kitermelné szakmánk keretein belül azokat a munkatársakat, akik tollal a kezükben megjelölnék a szakmai előrehaladás útját.”

Elkéstek. Minden optimizmusuk és igyekezetük ellenére a litográfia éveit meg voltak számlálva. Már csak néhány évük volt, a közvetett síknyomtatás, az ofset diadalmasan maga alá gyűrte elődjét.

A nyomdászoknak – és a nyomdaiparnak – nagy szerencséje van a múlt megismerése terén. Talán ez az egyetlen olyan ipar, amelynek születésétől kezdődően szinte minden megőrkítésre méltó eseményről tudomásunk van. Ez így igaz általában, nemzetközi téren, de a magyarországi nyomdászatra is ugyanezt mondhatjuk el. Ez azért van, mert a könyvnyomtatás az egyetemes kultúra legfőbb hordozója volt, és (talán) az még ma is. Miután a könyv szellemi értéke és hordozója a legtöbb esetben nem választható el, a múlt kutatói is így tesznek: a kort, a helyet, az írókat, a nyomdászokat (sokszor a technológiát) kénytelenek vizsgálni elődeink szellemi hagyatékának kutatásánál. Ezért tudunk oly sokat iparunk múltjáról.

Azonban múltunk ismeretét elsősorban nem a nyomdászoknak köszönhetjük, hanem a szakmánkon kívüli tudósoknak. Hazánkban dr. Ballagi Aladár nyitotta meg a sort 1878-ban *A magyar nyomdászati történelmi fejlődése – 1472–1877* című könyvével. (Az 1472 nem elírás; Ballagi

nem 1473-ra, hanem egy évvel korábban teszi az első magyar nyomda megjelenését, és ezt elméletileg alá is támasztja.)

Gulyás Pál (aki az Országos Széchényi Könyvtár főkönyvtárnoka volt) életművéből kiemelkedik *A könyvnyomtatás Magyarországon a XV. és XVI. században* című rendkívül igényes – és tipográfiai csodáival szép – könyve. A másik értékes műve *A könyvsorsa Magyarországon*. Ez a két-kötetes munka rossz időben készült el, a második világháború végén. Amikor már megjelenhetett volna, „a történeti feldolgozás ma már sok tekintetben el nem fogadott módszernek és elvi szempontjainak” mássága miatt a szocialista kultúrpolitika nem tette lehetővé a kiadását. Illetőleg „értékes anyaggyűjtésnek” tekintették, és ezért 1961-ben az Országos Széchényi Könyvtár Könyvtártudományi és Módszertani Központja ötszáz példányban stencileztette, és így hozzáférhető és tanulmányozható.

A másik kiváló tudósunk, akinek a nyomdászattörténet nagyon sokat köszönhet, Fitz József. Ő 1934 és 1945 között volt az Országos Széchényi Könyvtár főigazgatója. Gutenberg életének és munkásságának megírása után figyelme Hess András felé fordult, és tevékenységét ugyanolyan alaposan dolgozta föl, mint Gutenbergét. Könyvtörténeti munkái közül kiemelkedik még *A könyv története, A magyar könyv története 1711-ig, A magyar nyomdászati, könyvkiadási és könyvkereskedelmi (I. A mohácsi vész előtt), A könyvsorsa Erdélyben, A magyar nyomdászati 1848–49.*

1999-ben jelent meg V. Ecsedy Juditnak *A könyvnyomtatás Magyarországon a kézi sajtó korában* című kiváló (a nyomdász szakirodalom által figyelemre nem méltatott) könyve.

Az utolsó Litografia fejléce 1948-ból, benne a litográfusok jelképével és jelmondatával: *Saxa loquuntur* (A kövek beszélnek)

Mount-O-Matic 1000 DD

FLEXÓ SLEEVE MONTÍROZÓ ASZTALOK

A *Mount-O-Matic 1000 DDD* sorozatbeli montírozó berendezéseket kifejezetten a kis- és középvállalkozások sleeve-et használó, 1070, 1270 és 1500 mm pályaszéles-gű flexó tekercsnyomó gépei részére fejlesztették ki.

Windows Flexologic szoftverük, számítógéppel vezérelt, nagy felbontású mikro-kamerákkal és tizennyolcszoros nagyítású kijelzővel támogatott, 2 Gb memóriakapacitású digitális beállító rendszerük nagy pontosságú és teljesen automatizált szerelést biztosít.

Visszatérő munkák esetére húszezer különböző sleeve-beállítás adatainak hosszú távú tárolására ad lehetőséget.

A sík szerelőasztal felületére helyezett lemez/sleeve azonnal automatikusan pozícióba helyeződik, és – szintén automatikusan – lehetővé teszi a proof-készítést is, ha erre igény lenne.

A montírozás során kapott mérési adatok a nyomógép részére is továbbíthatóak, biztosítva a szerelés és

próbanyomat-készítés során elért pontosság nyomógépbeli hasznosítási lehetőségét.

A PostScript fájlformátumban tárolt mérési adatokat (mért értékeket) az *Adobe Distiller 4* PDF fájlra konvertálja, amely figyelembe veszi a munkához tartozó layoutban megfogalmazott műszaki és elrendezési követelményeket.

A szóban forgó rendszer előnye a nagy illeszkedési pontosság és az, hogy a szokásos montírozási időt akár harminc-negyven százalékkal is képes csökkenteni.

A berendezés fontosabb műszaki jellemzői:

- ◆ maximális sleeve-hossz 1070 mm;
 - ◆ minimális ismétlődési lehetőség a sleeve-en 230 mm;
- Térbeli méretek: (h × sz × m): 2400 × 940 × 1920 mm.
Kompressz levegőnyomás-igény: 6-8 bar. Összsúly 900 kg.

Bővebbet a www.Mount-O-Matic.htm, illetve a www.flexologic.com internetes portálokon.

A Senefelder-egylet levele Csúpa Antalhoz 1927-ből

A már említett Ballagi Aladár könyvében, *A magyar nyomdászat történelmi fejlődésében* nem választja el a könyv- és a nyomdászatot. Bár szűkszavú a könyv, mégis sokat segít a 19. század nyomdászviszonyainak megértésében.

Van még egy kiváló tanulmány, Nagy Zoltánnak 1934-ben írt doktori értekezése, melynek tárgyául a nyomtatást választotta. Munkájának címe: *A magyar litográfia története a XIX. században* – melyre (reményeink szerint) a későbbiekben részletesebben visszatérünk.

Így tehát Ballagi Aladárnak és Nagy Zoltánnak köszönhetően a 19. századi magyar nyomdák-ról viszonylag sokat tudunk, nem így a későbbiek-ről, a 20. századiakról. Nem tudjuk, hogy az első világháborút és a trianoni országcsönkítést hány nyomda élte túl. Nem tudjuk – a litográfiai eljárásokon belül – milyen technológiával dolgoztak. Csak következtetni tudunk például az 1944-ben megjelent Székesfehérvári Pályaválasztási Tanácsadó és Képességvizsgáló Intézet pályaismertető füzetében írtak alapján, melyben a következők olvashatók: „...A nyomtatásnál elsősorban a falragaszra gondolunk, de ezzel az eljárással még nagyon sok más nyomtatvány is készül, mint például a cukorka- és a csokoládécsomagoló papirosok, a dobozborítók, térképek stb.”

Tehát kiváló tudósaink a Senefelder előtti magyarországi nyomdákat alaposan feltérképezték, megírták. A 19. század nyomdászattörténetéről már a lassan-lassan fölnövekvő magyar szakíró-gárda tudósít. (Neumann Ede, Janovits Ferenc, Székely Artúr I., Radnai Mihály, Bredtner József, Löwy Salamon, Tanay József, Firtinger Károly, Novák László, Ács Mihály, Tichy Ákos és mások.) Őáltaluk a magyarországi nagyüzemi nyomdaipar kialakulását viszonylag jól nyomon követhetjük. Azonban csak a könyvnyomdákét, de nem így a nyomdákét.

Nyomdászaink közül elsőként Firtinger Károly jelentette meg *Ötven esztendő – A magyarországi könyvnyomtatás közelmúltjából* című könyvét, amelyben még egy oldalt sem tesz ki a nyomdák-ról (mint rokonszakmáról) írottak. – Novák László ugyan hét kötetben megírta *A nyomdászat történetét*, azonban a 19. századi magyar nyomdászatról mindössze egy oldal, a 20 századiról meg semmi sem olvasható benne. Novák a litográfia technológiájának leírására helyezte a hangsúlyt.

Örvendetesen szépszámu olyan könyv jelent meg a 20. században, amelyekben jelentős nyomdánk földolgozták, megírták múltjukat, de a könyvnyomdászattal ezekben sem foglalkoztak különösebben, akkor sem, ha korábban azzal is föl volt szerelve a nyomdájuk.

Természetesen a litográfiáról, annak módozatairól, technológiájáról több helyen is lehet olvasni, de nem a történetéről. Például Novák László: *A nyomdászat története*, Buzás Ferenc: *Általános nyomdatechnológia* (1966), Mürell-Radó-Uvacsék: *Ofszetnyomás* (1968), Stáhl Endre: *Nyomóforma-készítés* (1965), Szilágyi Tamás: *Ofszetnyomtatás kézikönyve* (1996) és így tovább.

Így tehát a magyar litográfia, a könyvnyomtatás 19. századi történetéről – eltekintve Ballagi Aladár és Nagy Zoltán korántsem teljes munkáitól – érdemi összefoglaló munka nincs, a 20. század iról meg semmilyen. (Arra a kevésre következő számban visszatérünk.) Azt sem tudjuk, hogy 1945 után melyik nyomdában volt könyvnyomtatás, milyen gépekkel és technológiával dolgoztak (például cink- vagy alumíniumlemezt használtak-e, vagy csupán követ), mikor szűnt meg véglegesen a könyvnyomtatás hazánkban (hiszen az 1954. évre a Tervgazdasági Kiadó megjelentette az Országos nyomdaipari árszabást, és eszerint akkor még volt könyvnyomtatás). Mindez csupa kérdés, fehér folt történelmünkben, amelyekre jó volna választ kapni. ♦ (Folytatjuk)